ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα)
της 20ής Φεβρουαρίου 1997 *

Στην υπόθεση C-106/95,

που έχει ως αντικείμενο αίτηση του Bundesgerichtshof προς το Δικαστήριο, δυνάμει του πρωτοκόλλου της 3ης Ιουνίου 1971 για την ερμηνεία από το Δικαστήριο της Συμβάσεως της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, με την οποία ζητείται, στο πλαίσιο της διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου μεταξύ

Mainschiffahrts-Genossenschaft eG (MSG)

και

Les Gravières Rhénanes SARL,

η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως ως προς την ερμηνεία των άρθρων 5, σημείο 1, και 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 1982, L 388, σ. 7), όπως τροποποιήθηκε με τη Σύμβαση της 9ης Οκτωβρίου 1978 για την προσχώρηση του Βασιλείου της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας στην ως άνω Σύμβαση (ΕΕ 1982, L 388, σ. 24),

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (έκτο τμήμα),

συγκείμενο από τους J. L. Murray, πρόεδρο του τετάρτου τμήματος, προεδρεύοντα του έκτου τμήματος, K. N. Κακούρη (εισηγητή), P. J. G. Kapteyn, G. Hirsch και H. Ragnemalm, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: G. Tesauro
γραμματέας: L. Hewlett, υπάλληλος διοικήσεως,

λαμβάνοντας υπόψη τις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

— η Mainschiffahrts-Genossenschaft eG (MSG), εκπροσωπούμενη από τον Thor von Waldstein, δικηγόρο Mannheim,

— η Les Gravières Rhénanes SARL, εκπροσωπούμενη από τον Fink von Waldstein, δικηγόρο Mannheim,

— η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον Jörg Pirrung, Ministerialrat στο Ομοσπονδιακό Υπουργείο Δικαιοσύνης,

— η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τον Pieter van Nuffel, μέλος της Νομικής Υπηρεσίας, επικουρούμενο από τον Hans-Jürgen Rabe, δικηγόρο Αμβούργου,

έχοντας υπόψη την έκθεση ακροατηρίου,

αφού άκουσε τις προφορικές παρατηρήσεις της Mainschiffahrts-Genossenschaft eG (MSG), εκπροσωπηθείσας από τον Thor von Waldstein, της Les Gravières

Rhénanes SARL, εκπροσωπηθείσας από τον Fink von Waldstein, της Ελληνικής Κυβερνήσεως, εκπροσωπηθείσας από τον Βασίλειο Κοντόλαιμο, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, και της Επιτροπής, εκπροσωπηθείσας από τον Hans-Jürgen Rabe, κατά τη συνεδρίαση της 4ης Ιουλίου 1996,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 26ης Σεπτεμβρίου 1996,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Με διάταξη της 6ης Μαρτίου 1995, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 31 Μαρτίου 1995, το Bundesgerichtshof υπέβαλε, δυνάμει του πρωτοκόλλου της 3ης Ιουνίου 1971 για την ερμηνεία από το Δικαστήριο της Συμβάσεως της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 1982, L 388, σ. 7), όπως τροποποιήθηκε με τη Σύμβαση της 9ης Οκτωβρίου 1978 για την προσχώρηση του Βασιλείου της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας στην ως άνω Σύμβαση (ΕΕ 1982, L 388, σ. 24, στο εξής: Σύμβαση), δύο ερωτήματα ως προς την ερμηνεία των άρθρων 5, σημείο 1, και 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως.

2 Τα ερωτήματα αυτά ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της συνεταιριστικής επιχειρήσεως ποταμίων μεταφορών Mainschiffahrts-Genossenschaft eG (MSG) (στο εξής: MSG), η οποία εδρεύει στο Würzburg (Γερμανία), και της εταιρίας Les Gravières Rhénanes SARL (στο εξής: Gravières Rhénanes), η οποία έχει την έδρα της στη Γαλλία, σχετικά με την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν σε σκάφος ποταμίων μεταφορών, ιδιοκτησίας της MSG, το οποίο είχε εκμισθωθεί στη Gravières Rhénanes με σύμβαση χρονοναυλώσεως συναφθείσας προφορικώς μεταξύ των μερών.

3 Από τη δικογραφία της κύριας δίκης προκύπτει ότι το σκάφος εκτέλεσε δρομολόγια στον Ρήνο από την 1η Ιουνίου 1989 έως τις 10 Φεβρουαρίου 1991, κυρίως για τη μεταφορά φορτίων χάλικος. Πλην ορισμένων εξαιρέσεων, οι τόποι φορτώσεως βρίσκονταν στη Γαλλία, ενώ οι τόποι εκφορτώσεως βρίσκονταν όλοι στη Γαλλία. Κατά τη MSG, τα μηχανήματα φορτοεκφορτώσεως τα οποία χρησιμοποίησε η Gravières Rhénanes προς εκφόρτωση των εμπορευμάτων προκάλεσαν ζημίες στο σκάφος της. Η διαφορά της κύριας δίκης αφορά ποσό ύψους 197 284 γερμανικών μάρκων (DM), ήτοι τη διαφορά μεταξύ του ποσού που κατέβαλε ο ασφαλιστής της Gravières Rhénanes και του ποσού που ζητεί η MSG.

4 Η MSG άσκησε αγωγή ενώπιον του Schiffahrtsgericht Würzburg, θεωρώντας ότι το άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως της παρείχε τη δυνατότητα να προσφύγει ενώπιον του δικαστηρίου αυτού, καθόσον ο τόπος της έδρας της, ήτοι το Würzburg, είχε εγκύρως οριστεί από τους συμβαλλομένους ως τόπος εκτελέσεως της συμβάσεως και ως δωσιδικία.

5 Το άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, πρώτη και δεύτερη φράση, της Συμβάσεως ορίζει τα εξής:

«Αν τα μέρη, από τα οποία ένα τουλάχιστον έχει την κατοικία του στο έδαφος συμβαλλόμενου κράτους, συμφώνησαν ότι ένα δικαστήριο ή τα δικαστήρια συμβαλλόμενου κράτους θα δικάζουν τις διαφορές που έχουν προκύψει ή που θα προκύψουν από συγκεκριμένη έννομη σχέση, το δικαστήριο αυτό ή τα δικαστήρια του κράτους αυτού έχουν αποκλειστική διεθνή δικαιοδοσία. Μια τέτοια συμφωνία διεθνούς δικαιοδοσίας πρέπει να καταρτισθεί είτε γραπτά είτε προφορικά με γραπτή επιβεβαίωση, είτε, στο διεθνές εμπόριο, υπό τύπο ανταποκρινόμενο στις συνήθειες του διεθνούς εμπορίου που τα μέρη γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν.»

6 Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι, κατά το πέρας των διαπραγματεύσεων προς σύναψη της συμβάσεως, η MSG απέστειλε στη Gravières Rhénanes έγγραφο επιβεβαιώσεως της εμπορικής συμφωνίας, το οποίο περιείχε την ακόλουθη έντυπη μνεία:

«Ως τόπος εκπληρώσεως και ως αποκλειστική δωσιδικία ορίζεται το Würzburg».

Εξάλλου, τα τιμολόγια που εξέδιδε η MSG επίσης μνημόνευαν τη δωσιδικία αυτή είτε άμεσα είτε με αναφορά στους όρους της φορτωτικής. Η Gravières Rhénanes δεν αμφισβήτησε το έγγραφο επιβεβαιώσεως της εμπορικής συμφωνίας και εξόφλησε το σύνολο των τιμολογίων χωρίς να διατυπώσει επιφυλάξεις. Το Schiffahrtsgericht Würzburg έκρινε την αγωγή παραδεκτή.

7 Επιληφθέν κατόπιν εφέσεως της Gravières Rhénanes, το Oberlandesgericht Nürnberg απέρριψε την αγωγή ως απαράδεκτη, θεωρώντας ότι δεν υφίστατο διεθνής δικαιοδοσία. Κατόπιν αυτού, η MSG άσκησε «Revision» ενώπιον του Bundesgerichtshof.

8 Το Bundesgerichtshof διαπίστωσε ότι, εκ πρώτης όψεως, η διεθνής δικαιοδοσία των γαλλικών δικαστηρίων επιβεβαιώνεται τόσο από τον γενικό κανόνα του άρθρου 2, πρώτο εδάφιο, της Συμβάσεως (τόπος κατοικίας του εναγομένου), όσο και από το άρθρο 5, σημείο 3 (τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός), καθώς και από το άρθρο 5, σημείο 1 (τόπος όπου εκπληρώθηκε ή οφείλει να εκπληρωθεί η παροχή που αποτελεί τη βάση της αγωγής). Συγκεκριμένα, οι συμβατικές υποχρεώσεις που πηγάζουν από τη σύμβαση μεταφοράς έπρεπε να εκπληρωθούν στη Γαλλία, η δε MSG υπείχε υποχρέωση να παραδώσει το σκάφος στην έδρα της Gravières Rhénanes, η οποία βρίσκεται στη Γαλλία. Κατά το Bundesgerichtshof, υπάρχουν εν προκειμένω δύο δυνατότητες προκειμένου να αποκλειστεί η διεθνής δικαιοδοσία των γαλλικών δικαστηρίων και να γίνει δεκτή η διεθνής δικαιοδοσία των γερμανικών δικαστηρίων.

9 Πρώτον, ως τόπος εκπληρώσεως της παροχής, υπό την έννοια του άρθρου 5, σημείο 1, της Συμβάσεως, θα μπορούσε να θεωρηθεί το Würzburg, καθόσον αυτός ο τόπος αναφέρθηκε ως τόπος εκπληρώσεως της παροχής στην προφορική συμφωνία των διαδίκων. Το Bundesgerichtshof παρατηρεί ότι, εν προκειμένω, η σύμβαση αυτή ήταν «αφηρημένη». Χαρακτηρίζει ως αφηρημένη τη συμφωνία σχετικά με τον τόπο εκπληρώσεως της παροχής όταν σκοπός της συμφωνίας είναι όχι ο προσδιορισμός του τόπου στον οποίο ο οφειλέτης υποχρεούται να εκπληρώσει τη βαρύνουσα αυτόν παροχή, αλλ' απλώς ο καθορισμός της δωσιδικίας χωρίς να τηρούνται οι τυπικές προϋποθέσεις του άρθρου 17 της Συμβάσεως. Συνεπώς, αποκλειστικός σκοπός μιας τέτοιας συμφωνίας είναι η συγκάλυψη συμφωνίας διεθνούς δικαιοδοσίας. Εν προκειμένω, οι συμβατικές υποχρεώσεις έπρεπε οπωσδήποτε να εκπληρωθούν στη Γαλλία, όπου βρισκόταν, σε όλες τις περιπτώσεις, ο τόπος εκφορτώσεως.

10 Το Bundesgerichtshof υπογραμμίζει μεν ότι, από πλευράς του εφαρμοστέου γερμανικού δικαίου, η επίδικη συμφωνία ως προς τον τόπο εκπληρώσεως της παροχής συνήφθη εγκύρως, εκφράζει, ωστόσο, αμφιβολίες ως προς το κύρος τέτοιων «αφηρημένων» συμφωνιών από πλευράς της Συμβάσεως, καθόσον οι συμφωνίες αυτές ενέχουν κίνδυνο καταχρήσεως, ήτοι καταστρατηγήσεως των περί τύπου κανόνων του άρθρου 17 της Συμβάσεως.

11 Δεύτερον, για την περίπτωση που η «αφηρημένη» συμφωνία ως προς τον τόπο εκπληρώσεως της παροχής κριθεί ανίσχυρη, το Bundesgerichtshof παρατηρεί ότι η διεθνής δικαιοδοσία των γερμανικών δικαστηρίων θα μπορούσε να προκύψει από το άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως.

12 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Bundesgerichtshof ανέστειλε τη διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Αναγνωρίζεται ως έγκυρη η προφορική συμφωνία περί του τόπου εκπληρώσεως της παροχής (άρθρο 5 της Συμβάσεως του 1968) ακόμη και οσάκις δεν αποσκοπεί στον καθορισμό του τόπου όπου ο οφειλέτης πρέπει να εκπληρώσει τη βαρύνουσα αυτόν παροχή, αλλά αποβλέπει αποκλειστικά στον καθορισμό — ατύπως — ορισμένης δωσιδικίας (η αποκαλούμενη "αφηρημένη" συμφωνία περί του τόπου εκπληρώσεως της παροχής);

2) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

α) Μπορεί να θεωρηθεί έγκυρη συμφωνία διεθνούς δικαιοδοσίας στο διεθνές εμπόριο, κατά το άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως του 1968, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί από το 1978 και εντεύθεν, επίσης οσάκις το ένα συμβαλλόμενο μέρος δεν διατυπώνει αντιρρήσεις κατά γραπτής εμπορικής επιβεβαιώσεως, η οποία περιέχει έντυπη μνεία περί αποκλειστικής δωσιδικίας της κατοικίας του αποστολέα, ή απαιτείται, εν πάση περιπτώσει, προηγουμένως, η σύμπτωση των βουλήσεων των συμβαλλομένων ως προς το περιεχόμενο της γραπτής επιβεβαιώσεως;

β) Αρκεί για τη συμφωνία διεθνούς δικαιοδοσίας κατά την προμνησθείσα διάταξη το γεγονός ότι τα εκάστοτε αποστελλόμενα από τον ένα συμβαλλόμενο τιμολόγια περιέχουν μνεία περί αποκλειστικής δωσιδικίας της κατοικίας του αποστολέα και οι χρησιμοποιούμενοι από αυτόν όροι στις φορτωτικές καθορίζουν επίσης την ίδια δωσιδικία, ο δε έτερος συμβαλλόμενος εξοφλεί ανεπιφύλακτα τα τιμολόγια αυτά, ή απαιτείται προηγουμένως η σύμπτωση των βουλήσεων των συμβαλλομένων;»

Επί του δευτέρου ερωτήματος

13 Με το δεύτερο ερώτημά του, το οποίο πρέπει να εξεταστεί πρώτο καθόσον αφορά αποκλειστική δωσιδικία, το εθνικό δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν, στο πλαίσιο προφορικής συμβάσεως, μια συμφωνία διεθνούς δικαιοδοσίας μπορεί, στο διεθνές εμπόριο, να θεωρηθεί ως συναφθείσα σύμφωνα με τον τύπο που επιβάλλει το άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως αποκλειστικώς και μόνον βάσει του γεγονότος ότι δεν υπήρξε αντίδραση του ενός συμβαλλομένου σε γραπτή εμπορική επιβεβαίωση

που του απέστειλε ο αντισυμβαλλόμενός του ή του γεγονότος ότι τα τιμολόγια εξοφλήθηκαν επανειλημμένως αδιαμαρτύρητα, όταν τα έγγραφα αυτά περιέχουν έντυπη μνεία περί συγκεκριμένης δωσιδικίας, ή απαιτείται, εν πάση περιπτώσει, προηγούμενη σύμπτωση των βουλήσεων των ενδιαφερομένων, οπότε δεν αρκεί η γραπτή επιβεβαίωση της συμφωνίας.

14 Πρέπει να παρατηρηθεί συναφώς ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι διατάξεις του άρθρου 17 της Συμβάσεως, καθόσον αποκλείουν τόσο τη διεθνή δικαιοδοσία που καθορίζεται από τη γενική αρχή της δωσιδικίας της κατοικίας του εναγομένου, η οποία καθιερώνεται από το άρθρο 2, όσο και τις ειδικές δωσιδικίες των άρθρων 5 και 6, πρέπει να ερμηνεύονται στενά όσον αφορά τις προβλεπόμενες στις διατάξεις αυτές προϋποθέσεις (βλ., υπ' αυτό το πνεύμα, τις αποφάσεις της 14ης Δεκεμβρίου 1976, 24/76, Estasis Salotti, Συλλογή τόμος 1976, σ. 653, σκέψη 7, και 25/76, Segoura, Συλλογή τόμος 1976, σ. 669, σκέψη 6).

15 Το Δικαστήριο έχει εξάλλου κρίνει, όσον αφορά την αρχική διατύπωση του άρθρου 17, ότι, εξαρτώντας το κύρος ρήτρας διεθνούς δικαιοδοσίας από την ύπαρξη «συμφωνίας» μεταξύ των μερών, η διάταξη αυτή επιβάλλει στο επιλαμβανόμενο της υποθέσεως δικαστήριο να εξετάζει, πρωτίστως, αν η ρήτρα που το καθιστά αρμόδιο υπήρξε πράγματι αντικείμενο συμφωνίας των μερών, η οποία πρέπει να εκδηλώνεται κατά τρόπο σαφή και ακριβή, καθώς και ότι ο τύπος που επιβάλλει το άρθρο 17 αποσκοπεί στην εξασφάλιση του ότι υφίσταται πράγματι συμφωνία μεταξύ των μερών (προμνησθείσες αποφάσεις Estasis Salotti και Segura, αντιστοίχως σκέψεις 7 και 6).

16 Ωστόσο, προκειμένου να ληφθούν υπόψη οι ιδιαίτερες συνήθειες και οι απαιτήσεις του διεθνούς εμπορίου, η προμνησθείσα Σύμβαση Προσχωρήσεως της 9ης Οκτωβρίου 1978 πρόσθεσε στο άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, της Συμβάσεως μια τρίτη περίπτωση, η οποία προβλέπει την έγκυρη σύναψη, στο διεθνές εμπόριο, συμφωνίας διεθνούς δικαιοδοσίας υπό τύπο ανταποκρινόμενο στις συνήθειες του διεθνούς εμπορίου, τις οποίες τα μέρη γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν.

17 Η ελαστικότερη, ωστόσο, ρύθμιση που προστέθηκε στο άρθρο 17 με τη Σύμβαση Προσχωρήσεως του 1978 δεν σημαίνει ότι δεν είναι αναγκαία η σύμπτωση των βουλήσεων των μερών επί ρήτρας διεθνούς δικαιοδοσίας, καθόσον η εξασφάλιση του υποστατού της συμφωνίας των ενδιαφερομένων παραμένει πάντοτε ένας από τους σκοπούς της διατάξεως αυτής. Πράγματι, πρέπει να προστατεύεται ο ασθενέστερος συμβαλλόμενος με το να μην καθίσταται δυνατόν να περάσουν απαρατήρητες ρήτρες διεθνούς δικαιοδοσίας οι οποίες ενσωματώνονται στη σύμβαση με τη βούληση ενός μόνον των συμβαλλομένων μερών.

18 Το να θεωρηθεί, εντούτοις, ότι η εισαχθείσα ελαστικότερη ρύθμιση αφορά μόνον τις περί τύπου προϋποθέσεις του άρθρου 17, με την απλή κατάργηση της ανάγκης εγγράφου τύπου της συμφωνίας, θα συνιστούσε παραγνώριση των επιταγών της άτυπης συνάψεως των συμφωνιών, της απλότητας και της ταχύτητας στο διεθνές εμπόριο και θα αναιρούσε κατά μεγάλο μέρος την πρακτική αποτελεσματικότητα της διατάξεως αυτής.

19 Έτσι, υπό το φως της τροποποιήσεως του άρθρου 17, την οποία εισήγαγε η Σύμβαση Προσχωρήσεως του 1978, η σύμπτωση των βουλήσεων των συμβαλλομένων επί ρήτρας διεθνούς δικαιοδοσίας λογίζεται υφιστάμενη όταν υπάρχουν συναφώς εμπορικές συνήθειες στον συγκεκριμένο κλάδο του διεθνούς εμπορίου, τις οποίες οι ίδιοι οι συμβαλλόμενοι γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν.

20 Πρέπει, συνεπώς, να θεωρηθεί ότι η έλλειψη αντιδράσεως και η τήρηση σιωπής ενός των συμβαλλομένων σε γραπτή εμπορική επιβεβαίωση, εκ μέρους του ετέρου συμβαλλομένου, στην οποία έχει ενσωματωθεί έντυπη μνεία της δωσιδικίας, καθώς και το γεγονός ότι ένας των συμβαλλομένων έχει επανειλημμένως και αδιαμαρτύρητα εξοφλήσει τιμολόγια εκδοθέντα από τον έτερο συμβαλλόμενο και περιέχοντα ανάλογη μνεία, μπορούν να εκληφθούν ως συμφωνία σχετικά με την αμφισβητούμενη ρήτρα διεθνούς δικαιοδοσίας, αν μια τέτοια συμφωνία ανταποκρίνεται στις συνήθειες που διέπουν τον τομέα του διεθνούς εμπορίου στον οποίο ασκούν δραστηριότητα οι εν λόγω συμβαλλόμενοι και οι συμβαλλόμενοι αυτοί γνωρίζουν την εν λόγω συνήθεια ή οφείλουν να τη γνωρίζουν.

21 Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να εκτιμήσει κατά πόσον η επίδικη σύμβαση εντάσσεται στο πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου και να εξακριβώσει κατά πόσον υφίσταται συνήθεια στον κλάδο του διεθνούς εμπορίου στον οποίο ασκούν δραστηριότητα οι συμβαλλόμενοι, καθώς και να διαπιστώσει κατά πόσον οι συμβαλλόμενοι γνώριζαν πράγματι ή όφειλαν να γνωρίζουν τη συνήθεια αυτή· το Δικαστήριο, ωστόσο, οφείλει να του υποδείξει τα αντικειμενικά και απαραίτητα για την εκτίμηση αυτή στοιχεία.

22 Πρέπει, καταρχάς, να θεωρηθεί ότι αφορά το διεθνές εμπόριο μια σύμβαση συναφθείσα στο πλαίσιο ενός τομέα όπως ο τομέας της ναυσιπλοΐας επί του Ρήνου, η οποία συνάπτεται μεταξύ δύο εταιριών εδρευουσών σε δύο διαφορετικά συμβαλλόμενα κράτη.

23 Στη συνέχεια, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η ύπαρξη συνήθειας δεν μπορεί να εκτιμηθεί με αναφορά στο δίκαιο ενός των συμβαλλομένων κρατών. Εξάλλου, η ύπαρξη τέτοιας συνήθειας πρέπει να διαπιστώνεται όχι σε σχέση προς το διεθνές εμπόριο εν γένει, αλλά στον κλάδο του εμπορίου στον οποίο οι συμβαλλόμενοι ασκούν τη δραστηριότητά τους. Υφίσταται συνήθεια στον συγκεκριμένο εμπορικό κλάδο όταν, μεταξύ άλλων, κατά τη σύναψη συμβάσεων ορισμένου είδους, οι επιχειρηματίες του κλάδου αυτού ακολουθούν κατά κανόνα και σταθερά ορισμένη συμπεριφορά.

24 Τέλος, η πραγματική ή τεκμαιρόμενη γνώση της συνήθειας αυτής από τους συμβαλλομένους υφίσταται όταν, μεταξύ άλλων, οι εν λόγω συμβαλλόμενοι έχουν στο παρελθόν συνάψει εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους ή με άλλους συμβαλλομένους που ασκούν δραστηριότητα στον συγκεκριμένο τομέα ή όταν, στον εν λόγω τομέα, μια ορισμένη συμπεριφορά είναι επαρκώς γνωστή, λόγω του ότι ακολουθείται κατά κανόνα και σταθερά κατά τη σύναψη συμβάσεων ορισμένου είδους, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ως παγιωμένη πρακτική.

25 Επομένως, στο δεύτερο ερώτημα προσήκει η απάντηση ότι το άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως, όπως τροποποιήθηκε με τη Σύμβαση Προσχωρήσεως της 9ης Οκτωβρίου 1978, έχει την έννοια ότι, στο πλαίσιο συμβάσεως διεθνούς εμπορίου συναφθείσας προφορικώς, τεκμαίρεται ότι έχει εγκύρως συνομολογηθεί ρήτρα διεθνούς δικαιοδοσίας, από πλευράς της διατάξεως αυτής, από το γεγονός ότι δεν υπήρξε αντί-

δραση του ενός συμβαλλομένου σε γραπτή εμπορική επιβεβαίωση εκ μέρους του ετέρου συμβαλλομένου ή ότι εξοφλήθηκαν επανειλημμένως και αδιαμαρτύρητα τα τιμολόγια, όταν στα έγγραφα αυτά περιέχεται έντυπη μνεία περί δωσιδικίας, αν μια τέτοια συμπεριφορά ανταποκρίνεται σε συνήθεια διέπουσα τον τομέα του διεθνούς εμπορίου στον οποίο ασκούν δραστηριότητα οι εν λόγω συμβαλλόμενοι και αν οι συμβαλλόμενοι αυτοί γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν τη συνήθεια αυτή. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει την ύπαρξη μιας τέτοιας συνήθειας καθώς και το κατά πόσον τη γνώριζαν οι συμβαλλόμενοι. Υφίσταται συνήθεια σε ορισμένο κλάδο του διεθνούς εμπορίου όταν, μεταξύ άλλων, κατά τη σύναψη συμβάσεων ορισμένου είδους, οι συμβαλλόμενοι που ασκούν δραστηριότητα στον κλάδο αυτόν ακολουθούν κατά κανόνα και σταθερά ορισμένη συμπεριφορά. Υφίσταται γνώση της συνήθειας αυτής εκ μέρους των συμβαλλομένων όταν, μεταξύ άλλων, οι εν λόγω συμβαλλόμενοι έχουν στο παρελθόν συνάψει εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους ή με άλλους συμβαλλομένους που ασκούν δραστηριότητα στον συγκεκριμένο εμπορικό κλάδο ή όταν, στον εν λόγω κλάδο, μια ορισμένη συμπεριφορά ακολουθείται κατά κανόνα και σταθερά κατά τη σύναψη συμβάσεων ορισμένου είδους, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ως παγιωμένη πρακτική.

Επί του πρώτου ερωτήματος

26 Στο πρώτο ερώτημα επιβάλλεται να δοθεί απάντηση για την περίπτωση που το εθνικό δικαστήριο θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι, εν προκειμένω, δεν υφίσταται συνήθεια στον συγκεκριμένο εμπορικό κλάδο, την οποία οι συμβαλλόμενοι γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν, και ότι, κατά συνέπεια, δεν έχει εγκύρως συνομολογηθεί ρήτρα διεθνούς δικαιοδοσίας.

27 Με το ερώτημα αυτό, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν μια προφορική συμφωνία περί του τόπου εκπληρώσεως της παροχής, η οποία αποσκοπεί όχι στον καθορισμό του τόπου στον οποίο ο οφειλέτης υποχρεούται να εκπληρώσει πράγματι τη βαρύνουσα αυτόν παροχή, αλλά μόνο στον καθορισμό ορισμένης δωσιδικίας, είναι έγκυρη από πλευράς του άρθρου 5, σημείο 1, της Συμβάσεως.

28 Το άρθρο 5, σημείο 1, της Συμβάσεως προβλέπει τα εξής:

«Πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος συμβαλλόμενου κράτους μπορεί να εναχθεί σε άλλο συμβαλλόμενο κράτος:

1) ως προς διαφορές εκ συμβάσεως, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου εκπληρώθηκε ή οφείλει να εκπληρωθεί η παροχή».

29 Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, αυτή η απόκλιση από τον γενικό κανόνα της δωσιδικίας της κατοικίας του εναγομένου εισήχθη με τη διάταξη αυτή ενόψει της υπάρξεως, σε σαφώς προσδιοριζόμενες περιπτώσεις, ιδιαίτερα στενού συνδέσμου μεταξύ της αγωγής και του δικαστηρίου που καλείται να την εκδικάσει, χάριν της οικονομίας της δίκης (απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1976, 12/76, Tessili, Συλλογή τόμος 1976, σ. 533, σκέψη 13).

30 Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει κρίνει επίσης ότι ο τόπος εκπληρώσεως της συμβατικής ενοχής μπορεί να καθοριστεί και με συμφωνία μεταξύ των συμβαλλομένων και ότι, αν το εφαρμοστέο δίκαιο επιτρέπει στους συμβαλλομένους να προσδιορίσουν, υπό τις προϋποθέσεις που θέτει, τον τόπο εκπληρώσεως μιας παροχής χωρίς να επιβάλλει καμία ειδική τυπική προϋπόθεση, η συμφωνία σχετικά με τον τόπο εκπληρώσεως της παροχής αρκεί για τη θεμελίωση της διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων του ιδίου τόπου κατά την έννοια του άρθρου 5, σημείο 1, της Συμβάσεως (απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 1980, 56/79, Zegler, Συλλογή τόμος 1980/Ι, σ. 57, σκέψη 5).

31 Πρέπει, ωστόσο, να παρατηρηθεί συναφώς ότι οι συμβαλλόμενοι είναι μεν ελεύθεροι να συμφωνήσουν τόπο εκπληρώσεως των συμβατικών ενοχών διαφορετικό από τον τόπο που θα καθοριζόταν δυνάμει του εφαρμοστέου στη

σύμβαση δικαίου, χωρίς να τηρήσουν ιδιαίτερες προϋποθέσεις όσον αφορά τον τύπο, δεν μπορούν, όμως, ενόψει του συστήματος που θεσπίζει η Σύμβαση, να ορίσουν, με μοναδικό σκοπό τον καθορισμό της δωσιδικίας, τόπο εκπληρώσεως ο οποίος δεν εμφανίζει κανένα πραγματικό σύνδεσμο με τα πραγματικά στοιχεία της συμβάσεως και στον οποίο δεν θα μπορούσαν να εκτελεστούν κατά τρόπο σύμφωνο με τη σύμβαση οι υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτήν.

32 Η θέση αυτή στηρίζεται, πρώτον, στο γράμμα του άρθρου 5, σημείο 1, της Συμβάσεως, το οποίο αναγνωρίζει διεθνή δικαιοδοσία στο δικαστήριο του τόπου στον οποίο η συμβατική ενοχή που αποτελεί τη βάση της αγωγής «εκπληρώθηκε ή οφείλει να εκπληρωθεί». Η διάταξη αυτή αναφέρεται, επομένως, στον πραγματικό τόπο εκπληρώσεως της παροχής ως κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας, λόγω του άμεσου συνδέσμου που εμφανίζει προς το δικαστήριο υπέρ του οποίου αναγνωρίζεται διεθνή δικαιοδοσία.

33 Δεύτερον, πρέπει να θεωρηθεί ότι ο καθορισμός τόπου εκπληρώσεως μη εμφανίζοντος καμία ουσιαστική σχέση με το πραγματικό αντικείμενο της συμβάσεως καθίσταται πλασματικός και έχει ως αποκλειστικό σκοπό τον καθορισμό της δωσιδικίας. Όμως, τέτοιες συμφωνίες διεθνούς δικαιοδοσίας διέπονται από το άρθρο 17 της Συμβάσεως και, ως εκ τούτου, υπόκεινται σε ακριβείς τυπικές προϋποθέσεις.

34 Συνεπώς, στην περίπτωση τέτοιας συμφωνίας, όχι μόνον δεν υφίσταται κανένας άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της διαφοράς και του δικαστηρίου που καλείται να την εκδικάσει, αλλά συντρέχει επίσης καταστρατήγηση του άρθρου 17, το οποίο προβλέπει μεν αποκλειστική διεθνή δικαιοδοσία αγνοώντας κάθε αντικειμενικό στοιχείο συναφείας μεταξύ της επίδικης σχέσεως και του υποδεικνυομένου δικαστηρίου (προμνησθείσα απόφαση Zegler, σκέψη 4), επιβάλλει όμως, ακριβώς για τον λόγο αυτόν, την τήρηση των αυστηρών τυπικών προϋποθέσεων τις οποίες θεσπίζει.

35 Επομένως, στο πρώτο ερώτημα προσήκει η απάντηση ότι η Σύμβαση έχει την έννοια ότι προφορική συμφωνία περί του τόπου εκπληρώσεως της παροχής, η οποία αποσκοπεί όχι στον προσδιορισμό του τόπου όπου ο οφειλέτης υποχρεούται να εκπληρώσει πράγματι τη βαρύνουσα αυτόν παροχή, αλλά αποκλειστικά στον καθορισμό συγκεκριμένης δωσιδικίας, δεν διέπεται από το άρθρο 5, σημείο 1, της Συμβάσεως, αλλά από το άρθρο 17 της Συμβάσεως και είναι έγκυρη μόνον εφόσον έχουν τηρηθεί οι προϋποθέσεις της διατάξεως αυτής.

Επί των δικαστικών εξόδων

36 Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν η Γερμανική και η Ελληνική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, που υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, δεν αποδίδονται. Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων.

Για τους λόγους αυτούς,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (έκτο τμήμα),

κρίνοντας επί των ερωτημάτων που του υπέβαλε με διάταξη της 6ης Μαρτίου 1995 το Bundesgerichtshof, αποφαίνεται:

1) Το άρθρο 17, πρώτο εδάφιο, δεύτερη φράση, τρίτη περίπτωση, της Συμβάσεως της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε με τη Σύμβαση της 9ης Οκτωβρίου 1978 για την προσχώρηση του Βασιλείου της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας στην ως άνω Σύμβαση, έχει την έννοια ότι, στο πλαίσιο συμβάσεως διεθνούς εμπορίου συναφθείσας προφορικώς, τεκμαίρεται ότι έχει εγκύρως συνομολογηθεί ρήτρα διεθνούς δικαιοδοσίας, από πλευράς της διατάξεως αυτής, από το γεγονός ότι δεν υπήρξε αντίδραση του ενός συμβαλλομένου σε γραπτή εμπορική επιβεβαίωση εκ μέρους του ετέρου συμβαλλομένου ή ότι εξοφλήθηκαν επανειλημμένως και αδιαμαρτύρητα τα τιμολόγια, όταν στα έγγραφα αυτά περιέχεται έντυπη μνεία περί δωσιδικίας, αν μια τέτοια συμπεριφορά ανταποκρίνεται σε συνήθεια διέπουσα τον τομέα του διεθνούς εμπορίου στον οποίο ασκούν δραστηριότητα οι εν λόγω συμβαλλόμενοι και αν οι συμβαλλόμενοι αυτοί γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν τη συνήθεια αυτή. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει την ύπαρξη μιας τέτοιας συνήθειας καθώς και το κατά πόσον τη γνώριζαν οι συμβαλλόμενοι. Υφίσταται συνήθεια σε ορισμένο κλάδο του διεθνούς εμπορίου όταν, μεταξύ άλλων, κατά τη σύναψη

συμβάσεων ορισμένου είδους, οι συμβαλλόμενοι που ασκούν δραστηριότητα στον κλάδο αυτόν ακολουθούν κατά κανόνα και σταθερά ορισμένη συμπεριφορά. Υφίσταται γνώση της συνήθειας αυτής εκ μέρους των συμβαλλομένων όταν, μεταξύ άλλων, οι εν λόγω συμβαλλόμενοι έχουν στο παρελθόν συνάψει εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους ή με άλλους συμβαλλομένους που ασκούν δραστηριότητα στον συγκεκριμένο εμπορικό κλάδο ή όταν, στον εν λόγω κλάδο, μια ορισμένη συμπεριφορά ακολουθείται κατά κανόνα και σταθερά κατά τη σύναψη συμβάσεων ορισμένου είδους, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ως παγιωμένη πρακτική.

2) **Η Σύμβαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 έχει την έννοια ότι προφορική συμφωνία περί του τόπου εκπληρώσεως της παροχής, η οποία αποσκοπεί όχι στον προσδιορισμό του τόπου όπου ο οφειλέτης υποχρεούται να εκπληρώσει πράγματι τη βαρύνουσα αυτόν παροχή, αλλά αποκλειστικά στον καθορισμό συγκεκριμένης δωσιδικίας, δεν διέπεται από το άρθρο 5, σημείο 1, της Συμβάσεως, αλλά από το άρθρο 17 της Συμβάσεως και είναι έγκυρη μόνον εφόσον έχουν τηρηθεί οι προϋποθέσεις της διατάξεως αυτής.**

Murray Κακούρης Kapteyn

Hirsch Ragnemalm

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Λουξεμβούργο στις 20 Φεβρουαρίου 1997.

Ο Γραμματέας Ο Πρόεδρος του έκτου τμήματος

R. Grass G. F. Mancini